

MAANDBLAD VAN „OUD-UTRECHT”

VEREENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN
DE KENNIS DER GESCHIEDENIS VAN UTRECHT EN OMSTREKEN

1 OCTOBER
1941

ONDER REDACTIE VAN:
G. A. EVERS

16^e JAARGANG
N° 10

UITGAVE DER VEREENIGING. ADRES: VAN SPEIJKSTRAAT 20

MEDEDEELINGEN UIT DE VEREENIGING.

Leden, die de in hun bezit zijnde jaargangen van het Maandblad wenschen te completeeren, kunnen de ontbrekende nummers, voor zoover ze nog voorhanden zijn, kosteloos bekomen op schriftelijke aanvraag aan G. A. Evers, Van Speijkstraat 20, Utrecht.

De toezending vindt tegelijk met het a.s. Novembernummer plaats.

Sommige jaargangen zijn nog volledig voor f 2.— per gecartonneerd exemplaar verkrijgbaar.

UTRECHTSCH E UITVINDERS.

(Voortzetting van blz. 66).

Zooals in het geheele land uiteraard het geval was, zijn ook in Utrecht de uitvindingen op waterbouwkundig gebied het grootst in aantal: 5 octrooien hebben op water-, 3 op baggermolens betrekking.

De oudste is van *Jehan van Coten*, geboren te Utrecht, die den 25sten Maart 1560 van koning Philips II uit Toledo voor den tijd van 20 jaar het uitsluitend recht verkreeg, om met behulp van „certain engyn ou instrument”, door hem uitgevonden, het water uit rivieren naar hoog gelegen plaatsen op te voeren. Navolgers van zijne werkwijze zouden met de inbeslagneming hunner toestellen en met een boete van 100 pond worden gestraft. — De Van Cot(h)ens waren in die dagen te Utrecht door minstens drie Jans vertegenwoordigd: Jan Cornelisz., Jan Hermansz. en Jan Gijsbertsz., doch geen van drieën kan als waterbouwkundige geïdentificeerd worden.

De aanvraag, den 21sten December 1613 door „*Daniel de Blyer van Noortwyk* ende *Fredrick Mathyss. van Lubbrecht*, beyde burgers binnen Utrecht”, bij de Staten-generaal ingediend, bedoelde eveneens het mechanisch omhoog leiden van water te bevorderen. Onder vertooning van „een patroon ofte modelle” vroegen zij octrooi voor den tijd van 20 jaren voor „eenen watermeulen seer

bequaem om eenige sluysen te leggen, daer veele wellen syn, al wilden men de fondamenten twintich oft vyffentwintich voeten diepe leggen". Het werd voor den tijd van tien jaar verleend, met voorbehoud der oudere rechten van anderen, wanneer de uitvinding niet nieuw mocht blijken te zijn, en den 13den September 1628 met acht jaar en den 9den October 1636 nogmaals voor negen jaar ten gunste van de erfgenamen verlengd. Uit de verlengingen kan opgemaakt worden, dat de werkwijze in de praktijk voldeed, maar bijzonderheden daaromtrent zijn niet terug gevonden.

Een overeenkomstige uitvinding was die der gebroeders *Willem, Jacob en Abraham van Niendael*, burgers der stad Utrecht, die aan de Staten-generaal voor den tijd van 24 jaar octrooi verzochten voor een „watermolen, maelende off ommegaende met den wint ende met twee peerden, ende tusschen den tyt van vierentwintich uyren maelende ende uytsmytende over de hoochte van sestien, achthien, jae twintich voeten de nombre van twintich duysent tonnen waters ende meer, welck water op de voors. hoochte opgehaelt wert met sodanige groote quantiteit waterbacken als naer de hoochte wert vereyscht . . . kunnende mede het selve werck met een of twee mannen omgedreven werden tot de hoochte van twaelf off veertien voeten doch met vermindering van water." Met de aanvraag werd een „clein model van koper" van den molen ingezonden om de werkwijze te verduidelijken en den 22sten Februari 1625 werd den aanvragers onder het gebruikelijke voorbehoud een octrooi voor den duur van 21 jaar verleend met de bepaling, dat ze binnen een jaar in praktijk moest zijn gebracht.

Willem van Nijendael bezat in 1644 een huis met werf „inde Lollestraet (de tegenwoordige Nobeldwarstraat) streckende tot achter aende stadtswal".

Voor een soortgelijken molen verkreeg ook *Hendrick Struys*, „timmerman ende molenmaker binnen Utrecht", den 19den Juli 1739 op dezelfde voorwaarden een 25-jarig octrooi van de Staten-generaal. Bij hem ging het om „molenwercken . . . d'[ten] eerste bestaende in vleugels met seylen op een rechtopstaende asse met alle winden een cours drayende, de [ten] tweede in een nieuw schepradt syn water tot twee derde parten, van syn deameters hoochte opbrengende, dienstich omme het binnenwater uyt alle polders aen hooge dycken gelegen ten eersten door een sluis, in de buytenstromen te malen, daerdoor de besems tot dienste van de achterlanden connen worden verschoont; het derde bestaet in een radt, onder water met alle stroomen een cours drayende; het vierde in vierkante backen, door de welcks het lage water by forme van een dring pompe, met een krukke aen de asse van een molen int hooge water wort gedrongen".

Op zijn verzoek verleenden de Staten van Utrecht hem den

22sten April 1640 „brieven van attache om syne voors. inventie in dese provincie oock int werck te mogen stellen ende ten effecte te brengen, het voors. octroy te laten gebruycken, rustelyck en vredelyck, zonder hem te doen, ofte laten geschieden eenich hinder ofte letsel ter contrarie". En op denzelfden dag besloot ook de vroedschap Struys' verkregen recht: „omme voor den tijd van xxv jaren int werck te doen stellen ende practiseren zijne nieuwe profitable watermolen", in het stadsgebied te beschermen.

Of de uitvinding van praktische beteekenis is geweest en derhalve voldoende werd toegepast, is niet gebleken, wel dat het Struys vergaan is, zooals van alle uitvinders wordt beweerd: hij is niet rijk gestorven.

Blijkens het begrafenisregister werd „Hendrick Aertss. Struys, timmerman bij de Viebrug, nalatende sijn huysvrouw [Antonia Claesdr. Cogels] met echte, onmundige kinderen", den 4den April 1653 kosteloos in de Jacobikerk begraven.

Elders geboren en groot gebracht, had hij den 28sten November 1629 het burgerrecht van Utrecht gekocht en hier is hij meermalen met de uitvoering van stadswerken belast geworden. In samenwerking met den stadstimmerman Jan Henricz. is in 1644 de betimmering „vant nieuw gemaecte auditorium bovent pandt van den Dom", de zgn. Hongaarsche kerk boven de kloostergang, die in 1852 is afgebroken, door Struys uitgevoerd³⁾. En in 1649 is het ontwerp voor de Wittevrouwenpoort door hem gemaakt, evenals het houten model voor die poort, dat, met de fragmenten der kathedraal uit de bovenbedoelde collegezaal, nog in het Centraal museum is te zien⁴⁾.

Eerst twee-en-halve eeuw later komt een Utrechenaar met een uitvinding van gelijken aard als de vorige voor den dag. Den 4den Januari 1792 verkreeg *Valentijn Victor Koningsberger*, burger te Utrecht, van de Staten van Utrecht „octrooi voor den tijd van vijf jaren op een door hem uitgevonden pompmolen, met een vermogen om het water tot op een hoogte van 25 à 26 voeten op te malen, welke kan werken door den wind en ook door paarden".

Koningsberger was te 's Gravenhage geboren, den 16den April 1765 door de gedeputeerden der Staten van Utrecht als essayeur van de Munt benoemd en beëdigd en had eerst na zijn huwelijk in Juni 1765 het burgerrecht der stad gekocht (2 April 1766). Hij overleed den 17den October 1793 als weduwnaar van Gerarda Bos, ten huize van Jan van Tooren in de Blauwe druif aan de Mariaplaats, en werd in de Domkerk begraven. De toepassing zijner uitvindingen blijkt nergens.

De eerste Utrechenaar, die een nieuwe baggermachine construeerde, was *Cornelis Blommert* of Bloemaert, zelf een verdienstelijk schilder en beeldhouwer, en de vader en grootvader van

een vijftal omstreeks het laatst der 16de en de eerste helft der 17de eeuw vooraanstaande kunstenaars op het gebied van schilder- en prentkunst⁵⁾. Blommert, bouwmeester, schilder en vestingbouwkundige, te Dordrecht geboren, werd in 1576 te Utrecht als meester ingeschreven in het Zadelaarsgilde, waarvan de schilders en beeldsnijders tot in 1611 deel hebben uitgemaakt; voor het jaar 1594 was hij als ouderman of deken van dat gilde aangewezen.

Behalve door beeldhouwwerk „inde camer van de gedeputeerden” (1578) en in de Domkerk (1587), maakte hij zich voor de stad verdienstelijk door de vervaardiging „vande stucken van triomphe” en de versieringen der „meyboomen”, die ter gelegenheid „vande blyde incompte” en het verblijf van den graaf van Leycester in 1586 werden opgericht⁶⁾.

Den 11den April 1590 verzochten Cornelis Blommert, burger van Utrecht, cum sociis, ingenieurs, octrooi voor 12 jaren van de Staten-generaal, om alleen te mogen maken en gebruiken „de conste”, die zij hadden uitgevonden, om alle grachten en watergangen met slib, derrie, klei of puingrond met weinig moeite en onkosten 6—7 voet uit te diepen en ze zoo te houden zonder een dam te maken of water af te voeren. Op deze aanvraag werd beschikt, dat de supplianten eerst een „getrocken patroon” zouden overleggen, om de uitvinding te vergelijken met privileges, die vroeger aan anderen waren toegestaan, welverstaande, dat dit door de vergadering geheim zou worden gehouden. Het inmiddels ingekomen patroon werd den 24sten April 1590 door de heeren bekeken en werd Van de Warcke gecommitteert dit te vergelijken met modellen van soortgelijke uitvindingen. Blijkbaar is geen beslissing op de octrooi-aanvraag genomen, want ze wordt niet vermeld.

Blommert is tweemaal getrouwd geweest, de eerste keer — omstreeks 1560 — met Aeltgen Willemsdr., de tweede keer — vóór 1584 — met Maria Dirck Coolsdr. Uit het eerste huwelijk zijn twee kinderen bekend: Abraham (1564—1651), de meest vermaarde der schildersfamilie, en Sara, die in het voorjaar van 1584 beiden nog minderjarig waren. Sara kon het vermoedelijk niet goed met haar stiefmoeder vinden en kreeg, misschien om het vaderlijk huis te kunnen verlaten, bij acte van den 16den April 1584 haar moeders versterf, onder toezicht van een voogd, toegewezen. Zij huwde Steven Romain en was in December 1599 reeds weduwe. Uit de tweede echtverbintenis zijn minstens drie kinderen voortgekomen, waarvan Anna en Isack bij name bekend zijn. Anna werd, zooals een acte van den 16den November van dat jaar vermeldt, in 1603 mondig, toen haar broers of zusters nog minderjarig waren. Hieruit mag afgeleid worden, dat het tweede huwelijk omstreeks 1580 gesloten is.

De kunstenaar, die blijkens een transportacte den 9den Novem-

ber 1593 reeds „cranck van lichaem, nochtans sijn memorie ende verstant machtich was”, is nog in dezelfde maand gestorven. In de rekening der Buurkerk over 1593/1594 is de ontvangst — 8 stuivers — voor het openen van het graf voor Cornelis Blommaert in November 1593 verantwoord.

Bij testamentaire beschikking, den 18den Mei 1594 door het stadsgerecht erkend, had Blommert zijn zoon Abraham en Jan Anthonisz. van Merenborch als mombers over de onmondige kinderen uit zijn tweede huwelijk aangewezen. Hun voogdschap blijkt uit verschillende acten (24 Mei, 12 en 15 October 1594, 3 April en 30 October 1595), die tevens aantoonen, dat Blommert een welgesteld burger is geweest, die huizen bezat en over kapitaal beschikte, om anderen tot hulp te zijn.

Ook de reeds genoemde Utrechtenaren *De Blyer* en *Van Lubbrecht* hebben een nieuwe of verbeterde baggermolen ontworpen, een „meulen, door 'twelcke sy konnen verdiepen alle gedroochde binnen wateren ende havenen, de diepte van thien, twaelff, twintich oft meer voeten, sonder eenichsints de schipvaart te verhinderen, 't voorschreven instrument onder t'water uytwerpende kley, modder ende sandt by de hondert wagenen daechs, hoewel t'sandt onder water eene herde substantie is”. Voorts beoogden zij „dat het voors. instrument soude konnen oock wech nemen eenige sandtplaten in de Lecke, Rhijn, Maes, ende Wael, die voor steden ende vlekken comen schieten”. Nadat zij „een patroon ofte modelle” aan de daartoe benoemde commissie uit de Staten-generaal hadden laten zien, werd het voor 20 jaar gevraagde octrooi voor den tijd van 10 jaar, onder gelijke bepalingen en met dezelfde termijnverlengingen, als voor hun watermolen waren gesteld, verleend.

De derde en laatste Utrechenaar, die een verzoek voor een machine van overeenkomstigen aard indiende, was de vroeger reeds vermelde *Koningsberger*. In Juli 1785 verleenden de Staten van Holland en West-Friesland hem een niet nader bepaald octrooi voor een evenmin verder omschreven „werktuig tot wegneming der ondiepten in rivieren”.

Een man, die getracht heeft op het aan den waterstaat nauw verwante gebied van den bruggenbouw verdienstelijk te zijn, is *Thomas Odel*, Engelsch timmerman te Utrecht, geweest. Hem werden als „inventeur van zekere brugge”, den 10den December 1602 door de Staten-generaal 40 gulden toegelegd en den 13den Februari 1603 werd besloten, dat hij het door hem uitgevonden instrument ten dienste van den lande zou laten maken en dat hem zou worden betaald f 100 aanstonds en f 100 als het instrument „sal wesen volmaect”. Twee maanden later — den 14den April 1603 — werd hem nog eens f 200 toegelegd, om zijn inventie, die

blijkbaar goede verwachtingen had opgewekt, te maken, doch over de voltooiing van het model wordt verder niet gesproken.

(Wordt voortgezet).

E.

3) S. Muller Fz., De universiteits-gebouwen te Utrecht. Utrecht, 1899. 8°. Blz. 20. — Catalogus van het historisch museum der stad. Utrecht, 1928. 8°. Blz. 485, nr. 3069.

4) Catalogus alsvoren. Blz. 61—62, nr. 306.

5) C. H. de Jonge, Historisch overzicht der Utrechtsche schilderschool. In: Catalogus der schilderijen [van het] Centraal museum, Utrecht, 1933. 8°. Blz. XXXII—XXXV.

6) A. Hoevenaar, Redenvoering gehouden ter gelegenheid van de inwyng van het teken-collegie ... Utrecht, 1778. 8°. Blz. 17. — C. Kramm, De levens en werken der Hollandsche en Vlaamsche kunstschilders, beeldhouwers, graveurs en bouwmeesters. Dl. I. Amsterdam, 1857. 8°. Blz. 103—104. — S. Muller Fz., Schilders-vereeningingen te Utrecht. Utrecht, 1880. 8°. Blz. 14 en 58.

KOFFIE, KUNST, WETENSCHAP EN CONCURRENTIE.

(Voortzetting en slot van blz. 69).

Mogen wij dus Van Brussel gelooven (en waarom zouden wij dat niet!), dan was hij de Amsterdamsche fabrikanten reeds lang vóór geweest, zoowel in het vervaardigen der „koffie” als in het spannen van de wetenschap voor zijn reclame-wagen. Of de Amsterdammers achter zijn „geheim” gekomen zijn en dus plagiaat in de „kunst” bedreven? Dat zal wel niet meer uit te maken zijn. De prijzen liepen nog al uiteen, en op grond dáárvan zou men kunnen vermoeden, dat de samenstellende deelen ook veel verschil zullen hebben.

Löhr en Comp. gingen door met hun couranten-reclame. Hun „bericht” verscheen in de couranten van 3¹⁾, 5, 11 en 19 Juni 1811. Een zeer verkorte „Bekendmaking” in de courant van 17 Juli was blijkbaar van Van der Schroeff zelf afkomstig, evenals een wat uitgebreider „Berigt aan het Publiek” in die van 22 en 29 Juli en 5 en 9 Augustus 1811. In dit „berigt” deelde hij mede, dat hij „als Correspondent alleen te Utrecht is aangesteld”, zoodat Hulters (van wien slechts tweemaal een advertentie wordt aangetroffen: op 31 Mei en 5 Juni) althans als „correspondent” had afgedaan. Maar tevens deelde hij mede „dat de Winkeliers dezelve bij het massa bij hem kunnen bekomen voor den Prijs als in de fabriek te Amsterdam”. Hun namen kwamen niet voor in de advertenties, die slechts de algemeene reclame bevatten, welke aan hun omzet bevorderlijk moest zijn.

Evenmin als de „echte” koffie, ontkwam de „kunst”-koffie aan

1) In dit nummer onmiddellijk gevolgd door de koffie-smaak-bedervende aanbeveling van „Eene Secure REMEDIE om WEEGLUIZEN niet alleen te Dooden en te Verdrijven, maar tevens te beletten, dat men nooit meer van dat stinkend Ongedierte geplaagd worde...”

de onvermijdelijkheid der omstandigheden: prijsverhooging. In een mededeeling „aan zijne Begunstigers zoo binnen als buiten de Stad” van 29 Augustus 1811, geplaatst in de courant van den 30en, schreef Van der Schroeff, „dat de door de Hoogleeraaren goedgekeurde en met veel graagte gezogt en gebruikt wordende AMSTERDAMSCH E KONST-KOFFY, (bij voortduuring bij hen verkogt wordende) een verhooging van Prijs is moeten daargesteld worden door de buitengewoone rijzing, zoo wel van de Koffij zelve, welke een voornaam deel in deze KONST-KOFFY uitmaakt, als mede van een ander aanmerkelijk ingrediënt”. De prijzen werden toen 15, 12 en 8 stuivers, in plaats van 12, 9 en 6 stuivers per pond. Ook nu volgde de mededeeling: „Winkeliers bekomen dezelve tot minder prijzen”.

Niet voor einde November (den 22en) verscheen er weer een bericht „AAN HET PUBLIEK”. Men zou uit die lange rustpoos de gevolgtrekking kunnen maken, dat de „Konst-koffij” voldoende bij het publiek was ingewerkt en slechts een herinnering noodig was, om het drinken van het kunstproduct aan te wakkeren, „waar van het sterk Debiet alleen bewijs genoeg is met welk een goedkeuring dezelve bij het algemeen is ontvangen”. Zij werd nu ook per half pond beschikbaar gesteld, in zakken met het fabriekswapen en de „Naamteekening van J. Löhr en Comp.”, maar werd nu „alleen bij deszelfs Correspondent J. van der Schroeff Gz. verkogt”. Andere winkeliers (in de stad alleen?) schenen niet meer voor den verkoop in aanmerking te komen.

Op de waarschuwing in den slotzin van deze mededeeling moet echter gelet worden: „Een ieder zij oplettend om zich geen ander goed voor deze goedgekeurde en gezonde KONST KOFFY te laten in de hand stoppen, om zich aldus voor ongezonde Dranken te vermijden en bedriegerijen voortekomen”.

Van de Utrechtsche Courant verscheen 29 November het laatste nummer. Maar 2 December kwam het eerste nummer van een plaatsvervangster (althans voor een deel: de advertenties) uit: „Advertentien, aankondigingen en verschillende berigten van Utrecht”, welke in het Fransch en het Nederlandsch gedrukt werd, in twee kolommen naast elkaar.

In het derde nummer, van 6 December, komt het bovenstaande bericht onveranderd voor. Maar... in het nummer van 11 December (het 5e) is het volgende „BELANGRYK BERICHT” geplaatst:

„NICOLAAS VAN BLYENBURGH, adverteerd, dat hij tot meerder zekerheid voor het Publiek aan de DEPARTEMENTAAL E COMMISSIE VAN GENEESKUNDIG ONDERZOEK EN TOEVOORZICHT RESIDEERENDE TOT AMSTERDAM, opening heeft gedaan van de bijzondere bestanddelen waar uit zijne KONST KOFFY is zamen gesteld, met dat gunstig gevolg, dat deeze KONST KOFFY door de gemelde

COMMISSIE VAN GENEESKUNDIG ONDERZOEK EN TOEVOORZICHT is geexamineerd en goedgekeurd geworden, als volstrekt onschadelijk voor de gezondheid bevonden te zijn.

De gezegde KONST-KOFFY welke reeds een goed vertier heeft verkreegen, en door zijne begunstigers voor de aangenaamste en krachtigste werd gehouden, is voor 15 Stuivers het Pond te bekomen, in de Fabrik op de Zeedijk No. 91, in het Bureau van Inlandsche Vlijt, in de Kalverstraat No. 22, als mede bij *H. A. Banse* in de Stilsteege en bij *H. Molenzyer* op den Vijgendam. Wijders te Rotterdam bij *H. Walters*; in den Haag bij *R. A. Happel*; te Delft bij *D. C. van Bloemensteyn* Geb. *Onder den Wijngaard* ¹⁾ en te Zaandijk bij *Corns. Schoorl*". Winkeliers die deze „zoo gezonde als aangenaame KONST KOFFY" verlangden te verkoopen zouden „een zeer billijk en aanneemlijk Rabat" genieten.

Ongetwijfeld is het bestaan of de oprichting dezer fabriek van invloed geweest op het opnieuw de aandacht van het publiek vestigen op hun product door Löhre en Comp., en op het daarbij voegen van bovenstaande waarschuwing. De werkzaamheid van hun stadgenoot Van Blijenburgh en diens pogingen om zich voor zijn product een certificaat van deugdelijkheid te verkrijgen, dat door een officieele instantie afgegeven zou worden, zullen aan Löhre en Comp. niet onbekend gebleven zijn. Daarbij valt aan te nemen, dat eerstgenoemde al reeds eerder in een andere (b.v. Amsterdamsche) courant aan zijn product bekendheid gegeven heeft, dan hij in de Utrechtsche deed. Dus zullen Löhre en Comp., om hun afzet in Utrecht te handhaven opnieuw de Utrechtsche Courant en daarna haar opvolgster benut hebben.

Intusschen verscheen Van Blijenburghs bericht nog maar ééns, in het nummer van 13 Dec., vlak onder dat van Löhre en Comp., welker bericht echter ook later geplaatst werd: in de nummers van 18 en 30 December 1811 en 1 en 10 Jan. 1812.

Ik heb de heeren in hun concurrentie-strijd niet verder gevolgd en weet dus niet of de „krachtigste" koffie het heeft uitgehouden of gewonnen van de blijkbaar kragtiger beurs, waarover Löhre en Comp. schenen te kunnen beschikken. Daarbij heeft die strijd geen twee volle jaren meer geduurd. Toen kwam het „Coloniaal Product", de echte koffie, het „kunst"product weer overbodig maken.

Deze „kunst-koffij"-geschiedenis doet zien, hoe onze voorouders zich wisten te behelpen in den nood en levert tevens een, zij het ook kleine, bijdrage over de wijze waarop zij couranten-reclame maakten. Wij kunnen slechts hopen, dat wij ons geen vier jaren lang met het tegenwoordige „kunst"-product zullen behoeven te behelpen.

NADRIK VERBODEN.

K.

1) Een ideaal huwelijk moet dat geweest zijn!